

PAPER DETAILS

TITLE: KUR'AN'DA KADER INANCI

AUTHORS: Hüseyin ÇELİK

PAGES: 11-46

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303760>

KUR'AN'DA KADER İNANCI

Hüseyin ÇELİK*

Özet

Bu makalenin konusu Kur'an'da kader konusudur. Kader inancı, siyasi ve dini temelleri olan bir konudur. Kader dini bir kavram olmasına rağmen en fazla siyasete alet edilmiş bir konudur. Kaderle ilgili yapılan birçok tartışma da siyasi zeminde başlamasına rağmen dini alanda devam etmiştir. Kur'an, insanın başına gelen iyi ve kötü her şeyin Allah tarafından ezelden bilinip yazıldığından bahsettiği gibi, insanın fillerinde mutlak manada hür olmadığından da bahsetmektedir. Mutlak iradenin yanında insan iradesine de yer vermektedir. Kader inancı ile Levh-i Mahfûz arasında da sıkı bir ilişki vardır. Levh-i Mahfûz'un varlığını kabul etmek kader inancının varlığını kabul etmeyi gerektirir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kader, Levh-i Mahfûz, Ezel, İrade.

BELIEF IN DESTINY IN THE QURAN

Abstract

The subject of this article is predestination (qadar) in the Qur'ân. The belief in predestination (qadar) is a subject with political and religious roots. Although predestination (qadar) is a religious concept, it is often played politics. Though a lot of debate relating to predestination (qadar) started in a political ground, it has continued in a religious area. As the Qur'ân mentions that good and bad things the people experience have been known and read by Allah since time immemorial, it say that while carrying out their acts, the people is not completely free. It mentions human volition as well as infinite (divine) volition. There is also a close

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Ünv. İlahiyat Fakültesi, huseyin.celik@gop.edu.tr

relation between the belief in predestination (qadar) and the Well-Preserved Tablet (al-Lawh al-Mahfûz). To accept existence of the Well-Preserved Tablet (al-Lawh al-Mahfûz) requires the belief in predestination (qadar).

Key Words: the Qur'ân, predestination (qadar), the Well-Preserved Tablet (al-Lawh al-Mahfûz), time immemorial, volition.

A. GİRİŞ

Din-Siyaset ilişkisi insanlık tarihi kadar geçmişi olan bir konudur. İnsanın var olduğu her ortamda din ve siyasetin varlığı müşahade edilir. İnsanların siyasi anlayışları üzerinde dinin etkisini görebildiğimiz gibi dini anlayışlarında da siyasetin etkisini görebilmekteyiz. Din ile siyaset etkileşiminin en fazla bir arada görüldüğü konulardan biri de kader inancı meselesidir.

İslam öncesi Arap toplumunda da izlerine rastlayabildiğimiz kader inancı, yaşadığı dönemin siyasal yapısını da içinde barındırarak her dönemde tartışma konusu olmuştur. Kader inancı etrafında gerçekleşen tartışmalar Hz. Peygamber döneminde yer yer gündeme gelse de siyasi karmaşaların arttığı dönemler de daha da ön plana çıkmıştır. Hz. Ebubekir döneminde bu konuyla ilgili açık bir rivayete rastlamasak dahi Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde “kader” ile ilgili tartışmaların gün yüzüne çıkmaya başladığını, Emeviler döneminde ise zirve noktasına ulaştığını müşahade edebilmekteyiz. Bu dönemde hilafetten saltanata geçilmiş ve bu yeni yönetimin halk nezdinde daha rahat bir biçimde kabulünü sağlamak için ilk sığınak “kader inancı” olmuştur. Yeni ortaya çıkan bu yönetim şeklini ve bu yönetim şeklinin akabinde gelen sultanların halka yaptıkları zulümleri meşrulaştırmak için “kader inancı” en büyük referans alınmıştır. Sultanların her yaptıklarının Allah'ın bir kaderi olduğu ve onların sadece Allah tarafından yazılan kaderi uyguladıklarını söyleyen Cebriye düşüncesi ortaya çıkmıştı. Sulatanların da hoşuna giden bu düşünce desteklenmiş ve Emevi devletinin resmi mezhebi haline getirilmişti. Sultanların yaptıkları zulmü kaderle ilişkilendiren kişi ve düşünce hoş görülürken aynı hoşgörü, bu zulme karşı çıkanlar için uygun görülmemişti. Senin kaderinde benim elinden ceza çekeceğin yazıldığı için ben bu cezayı sana uyguluyorum diyen sultanlar alkışlanırken, senin kaderinde, benim senin düşüncene karşı çıkmam yazılı olduğu için ben de sana karşı çıkıyorum diyen âlimler ise katledilmişti. Bu düşünce Mutezili düşüncenin

ortaya çıktığı Abbasiler döneminin ilk ellili yıllarına kadar devam etti.¹ Kendilerine *Kaderiler* denilen ve ilk kez Mabed el-Cühenî ile Geylan ed-Dımeşkî² ile başlayan karşıt görüş giderek güç kazanmaya başlamıştı. Cebriyeciliğin aksine bu dönemde de kaderi inkâr düşüncesi etkili olmaya başlamıştı. Her yaptığını kadere onaylatmaya çalışmakla ifrata düşen Cebriyeciliğin karşısına kader inancını inkâr ederek çıkan Mutezile de tefrite düşmüştü.

Siyasi alanda başlayan bu düşünce dini alana da sirayet etmişti. Ömer ibnû Abdülaziz tarafından “*er-Red alâ'l-Kaderiyye*” ve Hasan Basrî tarafından “*Risaletün fi'l-Kader*”³ adlı risaleler kaleme alınmıştı. Emevi Halifesi Abdulmelik b. Mervan'ın Hasan Basrî'den kader hakkındaki görüşünü beyan etmesi üzerine kaleme almış olduğu bu eser aynı zamanda İslam dünyasında kaderle ilgili yazılmış ilk eser olarak da kabul edilmektedir. ⁴ İmamı Buharî'nin kitabını oluştururken bazı bâbları kaderiyyeye reddiye olacak şekilde oluşturduğu, bunu sebebinin de yaşadığı dönemdeki; “*Halku'l-Kur'an ve Kader*” gibi kelimâ meselelerin yoğun bir şekilde tartışılmasından kaynaklandığı zikredilir.⁵

Kelamî alanda başlayan bu tartışmalar zamanla tefsir sahasına da sirayet etmişti. İlk defa Ca'd b. Dirhem tarafından gündeme getirilen ve Cehm b. Safvân tarafından da yaygınlaştırılan “*Halku'l-Kur'an*” tartışmasının temelinde yanlış kader inancı algısı vardı. Yaptıkları her türlü zulmü kadere bağlayan ve bunun da ezelde yazılı olduğunu iddia eden Cebriyeci düşünceye karşı Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesi geliştirilmişti. Mutezile, Allah'ın sıfatlarının ezeli olmadığını, dolayısıyla Allah'ın sıfatlarından olan Kelamullah ve İlim gibi sıfatların da ezeli olmayıp sonradan yaratıldığını iddia ediyordu. Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olduğunu kabul etmek, ezelde yazılan bir kader inancını ve bu kader inancının yazılı olduğu kelamullahtan oluşan kitabın inkârını gerektiriyordu.

Biz bu çalışmamızda kader konusunun Kur'an'da ne şekilde ele alındığını incelemeye çalışacağız. Kaderle ilgili ilk tartışmalar siyasi bir zeminde ortaya çıkmış olsa da zamanla siyasi zeminden dinî zemine kaymıştır. Günümüzde ise

¹ Aydın, Osman, “İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr B. Ubeyd ve Kader Anlayışı”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çorum 2002/2, shf: 132.

² Bağcı, H.Musa, “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 2000, c. II, No. 4, s.114.

³ Aydın, a.g.m., s. 132.

⁴ Kubat, Mehmet, “Kadere Dair İki Risâle (Abdûlmelik B. Mervân'ın Hasan El-Basrî'ye Gönderdiği Mektup Ve Hasan el-Basrî'nin Abdûlmelik b. Mervân'a Gönderdiği (Cevabi) Mektup)”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII (2008), sayı:1, s. 351.

⁵ Bağcı, Musa, “el-Buhari'nin Kader Konusunda Mutezile ile Münakaşaları”, AÜİF, XLVI (2005), sayı 1, s. 23.

siyasi altyapısından ziyade dinî boyutu tartışılır hale gelmiştir. Kader inancının, Kur'an'da iman edilmesinin gerekli olduğu belirtilen iman esasları içerisinde zikredilmemiş olması da kaderi inkâr düşüncesini daha da kuvvetlendirmiştir. Biz bu çalışmamızda kader inancının Kur'anî temelleri ve boyutu üzerinde duracak, kader konusunun Kur'an'da ne şekilde ele alındığından ve bununla ilgili olan bazı temel hususlardan bahsedeceğiz. Konuyu şu başlıklar altında inceleyeceğiz:

- a. Kur'an'da kader kavramının sözlük ve ıstılahı anlamda kullanılması
- b. Kader-Levh-i Mahfûz ilişkisi
- c. İnsan fiillerinin kaynağı ve insanın hürriyeti meselesi
- d. Hidâyet ve Dalâlet meselesi
- e. Sonuç

B. KUR'AN'DA KADER KAVRAMININ SÖZLÜK VE ISTİLAHÎ ANLAMDA KULLANILMASI

1. Kader Kelimesinin Sözlük Anlamı ve Kur'an'da Kullanım Şekilleri

Türevleriyle birlikte 131 yerde geçmekte olan Kader kelimesi sözlükte; gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek, rızkını daraltmak anlamlarına gelmektedir.⁶

Kader kelimesi Kur'an'da başlıca şu anlamlarda kullanılmıştır:

- a. **Belli biçim verme, kararlaştırma, düzenleme, takdir etme**

Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“*Takdîr eden, (ona göre de) yol gösterendir.*” وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ⁷

“*Onu bir damla sudan yarattı ve şekil verdi.*” مِنْ دُمُوطَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ⁸

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَدَ عَلَى الْوَيْلِ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا تِلْكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

⁶ İbn Manzuri Cemaleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dar-u Sadr, Beyrut, Tarihsiz, XVIII, 36-39; Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, DİA, İstanbul 2001, XXIV, 59.

⁷ A'lâ, 87/3.

⁸ Abese, 80/19.

“Karanlığı yarıp tanyerini ağartan O’dur. Geceyi, dinlenmek için; Güneş’i, Ay’ı (vakitlerinizi) hesaplamak için yaratmıştır. İşte bu, her şeye galip gelen ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir.”⁹

Bu ayetlerde geçen “kader” kelimesi belli bir biçim verme, düzenleme ve takdir etme anlamlarında kullanılmıştır.

b. Bir ölçü ve miktar ile yapma

أَنْ أَعْمَلُ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرُ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap. (Ey Davud hanedanı!) İyi işler yapın. Kuşkusuz ben, yaptıklarınızı görmekteyim, diye (vahyettik).”¹⁰

وَأِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ

“Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”¹¹

Bu ayetlerde “kader” kelimesi belli bir ölçü ve miktar anlamında kullanılmıştır.

c. Ölçülü, azar azar vermek, kısıtlamak

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ¹² *“Muhakkak ki Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”*

وَأَمَّا إِذَا مَا ابْنَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ

“Amma her ne zaman da imtihan edip rızkını daraltırsa o vakit de rabbim beni küçük düşürdü der.”¹³

إِنَّكَ وَبَسَطُ الرِّزْقِ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

“Doğrusu senin Rabbin dilediği kimsenin rızkını genişletir ve bir ölçüye göre verir. O kullarını gören ve haberdar olandır.”¹⁴ Ayetlerinde ise kısıtlamak, ölçülü vermek anlamlarına gelmektedir.

d. Belli bir zaman

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّيِّينٍ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ

⁹ En’am, 6/96.

¹⁰ Sebe, 34/11.

¹¹ Hicr, 15/21.

¹² Kamer, 54/49.

¹³ Fecr, 89/16.

¹⁴ İsra, 17/30.

“Sizi bayağı bir sudan yaratıp onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirmedik mi?”¹⁵

Bu ayette “kader” kelimesi belli bir zaman dilimi anlamında kullanılmıştır.

e. **Kudret, yapabilme gücü, güç yetirme**

مَثَلُ الَّذِينَ هَارَوْا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَتَّخِذُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ
كَذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

“Rablerini inkâr edenlerin misâli şöyledir: Onların amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeye güçleri yetmez. İşte (haktan) uzak olan dalâlet budur.”¹⁶

وَأُخِى لَمْ يَقْرَأُوا عَلَيْهِمْ قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا

“Bundan başka, sizin gücünüzün yetmediği fakat Allah’ın sizin için sakladığı ganimetler de vardır. Allah her şeye Kadir olandır.”¹⁷

Kader kelimesi bu ayette rızkın daraltılması anlamına gelmektedir. Zira bir kimse için rızka güç yetirme, rızkın o kimseye belli bir ölçü ile verilmesi, yani ölçüsüzce bol bir şekilde verilmemesi anlamına gelir. Dolayısıyla rızık o kimse için daraltılmış (kısılmış) olmaktadır.¹⁸

f. **Değerlendirmek, anlamak**

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ

“Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir’ demekle Allah’ı gereği gibi değerlendiremediler.”¹⁹

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ”²⁰ “Onlar Allah’ı hakkıyla tanıyıp bilemediler.”²⁰

Yahudiler, Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir demekle kendilerince Allah hakkında değerlendirmede bulunmuş ve O’nun hakkında hüküm vermiş olmaktadır.²¹

g. **Planlamak:**

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُّثَمَرٍ وَقَفَّجْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ

¹⁵ Mürselât, 77/20-22.

¹⁶ İbrahim, 14/18.

¹⁷ Fetih, 48/21.

¹⁸ Erdem, H.Sabri, “Türk Kelamcıları İbn Kemâl (1468-1534)ve Mustafa Sabri’de (1860-1954)Kader Problemi ve Anlambilim Açısından Bir Değerlendirme” AÜİFD XLVI (2005), sayı: II, s.52.

¹⁹ En’âm, 6/91.

²⁰ Zümer, 39/67.

²¹ Erdem, a.g.m., s. 53.

“Bunun üzerine (biz de) sağanak hâlinde boşanan bir su (bir yağmur) ile gök kapılarını açtık! Yeri de kaynaklar halinde (tamamen) fışkırttık da (her iki) su (ezelde) takdîr edilmiş bir emir üzerinde birleşiverdi.”²²

Bu ayette gökten inen su ile yerden çıkan suyun planlanan ölçüde birleşmelerinden bahsedilmektedir.

Kaderle ilgili ayetlere baktığımızda içerisinde *“kader”* geçen kelimeler ıstılahi anlamdan ziyade sözlük anlamında kullanılmış olsalar dahi bunları tamamen kader inancından soyutlamak da doğru olmaz. Çünkü Kur'an'da kader kavramından bahsederken genel manada kâinattaki düzen, onun yaratılması, yönetilmesi ve mükemmelliğine vurgu yapmakla birlikte insanın yaratılması ve müstesna yeteneklere sahip olmasına da dikkat çekmektedir. Allah'ın bir eşyanın dün, bugün ve yarınını düzenlemesi de kaderin bir parçasıdır. Allah sadece eşyaların değil canlı cansız, akıllı akılsız tüm varlıkların dün, bugün ve yarınını düzenlemektir. Bu açıdan bakıldığında insanın hayatının da düzenlenmesi kaderin bir parçasıdır ve Kur'an'daki *“kader”* kelimeleriyle ilgilidir.

Zemahşerî'de *“Biz her şeyi bir ölçü ile yarattık”²³* ayetini açıklarken buradaki *“kader”* den maksadın; bir şeyin var olmadan önce levh-i mahfûz'da yazılı olarak takdir edilmesi²⁴ anlamına geldiğini söylemiştir.

Kader kavramının sözlük anlamını ve Kur'an'da kullanılan çeşitli anlamlarını zikrettikten sonra onun ıstılahî anlamına ve bu anlamda kullanılabilecek ayetlere geçebiliriz:

2. Kader Kelimesinin İstılahî Anlamı ve Kur'an'da Kullanım Şekilleri

İstılahta kader, *“Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi”²⁵* olarak tarif edilmiştir. Kaza ise *“Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesidir.”²⁶*

²² Kamer, 54/11-12.

²³ Kamer, 54/49.

²⁴ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005, IV/430.

²⁵ Yavuz, a.g.m., XXIV, 58.

²⁶ Yavuz, a.g.m. XXIV, 58.

Maturîdiler bu tanımları benimserken Eşâiriler ise onların aksine Allah'ın ezeli ilmiyle bilmesini gaza, bunun ortaya çıkmasını ise kader olarak tarif etmişleridir.²⁷

Kader kelimesinin tanımını yaptıktan sonra konuyla ilgili ise şu ayetleri zikredebiliriz:

أَيَّمَا لَكُونُوا تُؤْكَلُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ حَسَـةٌ يَدْعُوا هَـؤُلَاءِ هَـؤُلَاءِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ
سَيِّئَةٌ يَدْعُوا هَـؤُلَاءِ هَـؤُلَاءِ مِنْ عِنْدِكَ قَالَ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لِهَـؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

“Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde bulunsanız bile, ölüm size yetişecektir. Onlara bir iyilik gelirse: ‘Bu Allah’tandır’ derler, bir kötülüğe uğrarlarsa ‘Bu, senin tarafındandır’ derler. De ki: ‘Hepsi Allah’tandır’. Bunlara ne oluyor ki, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?”²⁸

Bu ayet Uhud savaşı sonrası münafıkların: “eğer kardeşlerimiz bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi” demeleri üzerine nazil olmuş²⁹ ve bir önceki ayetle de bağlantılıdır. Münafıkların: “Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (savaşı bir müddet daha farz kılmasan) olmaz mıydı?” şeklindeki sorularına cevap niteliği taşımaktadır. Âl-i İmrân Suresi 154. ayete: “Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi” buyrularak ölümden kaçışın olmadığını belirtmiştir. Allah'ın size takdir ettiği ecelden kaçışınız yok. Savaşsanız da savaşmasanız da eceliniz gelmiş ise öldürüleceksiniz. Bundan kurtulma ihtimaliniz yoktur.³⁰ Size yazılan ecellerinizden bir şey de eksiltilmeyecektir.³¹

Kurtûbî, “Hiç kimse yok ki, ölümü Allah'ın iznine bağlı olmasın. (Ölüm) belli bir süreye göre yazılmıştır.”³² Mealindeki ayeti de zikrederek bu ayetin insanın eceline delalet ettiğini, onun da Allah'ın kader ve kazası ile olacağını ve “katil öldürmeseydi

²⁷ Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitabu't-Ta'rîfât*, Darul'l-Kutubi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1996, s. 174; Yavuz, *kader*, s. 58.

²⁸ Nisâ, 4/78.

²⁹ Maturîdî, Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünneti*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, III/264

³⁰ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 4/175; Maturîdî, a.g.e., III/264; Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Muhîr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, III/311; Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa, *Ruhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kurân*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, II/246.

³¹ Zemahşerî, a.g.e., I/527.

³² Al-i İmrân, 3/145.

maktul yaşayacaktı” şeklindeki anlayışla ecelin değişebileceğini söyleyen Mutezile’ye reddiye olduğunu söyler.³³

Onlara bir zafer, bir nimet ve bir ganimet ulaştığında bu Allah tarafından, O’nun takdiridir derler; ama bir şiddet, hezimet, ölüm ve yaralanma gibi şeyler isabet ettiğinde ise “Ya Muhammed! bu senin hatan sebebiyledir.” Diyerek onun sebebiyle uğursuzluğa uğradıklarını söylerler.³⁴ Onlar bilmediler ki; iyilik ve kötülüğün tamamı Allah katındandır. Musibet ve nimet adına ne varsa ne senin adına ne de başkası sayesinde; bilakis hepsi Allah katındandır. Çünkü yaratıcı ve Rab O’dur. Ondan başka ne bir yaratıcı ne de bir Rab vardır. İsabet eden nimetse Allah’ın sana ikramı, musibet ise Allah’ın seni onunla bir imtihanıdır.³⁵ Bütün bunlar O’nun takdiri ve kazasıdır.³⁶ Onun için Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra Yahudilerin: “*Sen Medine’ye gelmenle uğursuzluğa uğradık. Hurma üretimi azalıp fiyatları yükseldi.*”³⁷ şeklinde ki sözleri asılsız ve yersizdir.

Bu ayette direkt olarak kader olgusuna vurgu yapılmasa da kaderin konusu olan *eceler* vurgu yapılmıştır. Her insanın ölüm vakti olan ecelin Allah tarafından takdir edildiği ve bunun da değişmeyeceğine dikkat çekilmiştir. Lafız olarak kader inancına vurgu yapılmasa da içerik olarak yapılmaktadır.

2. Kaderin varlığı konusunda delil olarak zikredilen diğer bir ayet de şudur:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأََهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, Kitap’ta bulunmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmanız içindir. Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez;”³⁸

Bu ayet-i kerimede insanların nefislerine isabet eden hastalık ve ölüm gibi musibetler ile yeryüzünde vuku bulan açlık, kuraklık, sel ve deprem gibi musibetlerin³⁹ daha önceden bir kitapta yazılı olduğundan bahsedilmektedir.

³³ Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Camî li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1987, V/283.

³⁴ Taberi, *a.g.e.*, 4/176; Zemahşerî, *a.g.e.*, I/527; İbn Atıyye, Abdu'l-Hak b. Galib, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâr-ü İbni Hazm, Beyrut 2002, s. 457.

³⁵ Taberi, *a.g.e.*, 4/177; Bursevî, *a.g.e.*, II/247.

³⁶ Maturîdî, *a.g.e.*, III/265; İbn Atıyye, *a.g.e.*, s. 457.

³⁷ Zemahşerî, *a.g.e.*, I/527.

³⁸ Hadîd, 57/22-23.

³⁹ Taberi, *a.g.e.*, XI/676; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV/467; İbn Atıyye, *a.g.e.*, s. 1827; Razî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 2005, X/224; Şerbînî, Muhammed Ahmed el-Hatîb, *es-*

Ayetin, *هَـَا “hâ”* zamirinin *“onu yaratmadan önce”*ki kısmındaki *هَـَا “hâ”* zamirinin *“musibetler”*⁴⁰ izafe edimesi sebebiyle Kitapta yazılı olan musibetlerin kendileri değil onların zikridir. *وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ “Kur’an’daki lanetlenmiş ağacı”*⁴¹ mealindeki ayetde olduğu gibi, Kur’an’da mevcut olan ağacın kendisi değil zikridir. Allah (cc) de musibetleri yaratmadan önce onların zikrini, bilgisini bir kitapta yazmıştır.⁴² Bu kitaptan maksadın Allah’ın ilminden mecaz⁴³ olduğu zikredildiği gibi dünyada var olan her şeyin, varlık sahnesine çıkmadan önce kendisinde yazılı bulunduğu Levh-i Mahfûz⁴⁴ olduğu da söylenmiştir.

Müfessirlerin genelinin görüşü, buradaki musibetlerden maksat; yeryüzünde vuku bulan her türlü âfet ile kişilere isabet eden ölüm ve hastalık gibi şeylerdir. Fakat İbni Abbas ve İbni Zeyd’e atfedilen diğer bir görüşte ise; buradaki *“musibet”* ten kasıt sonradan gerçekleşen her şeydir. Hayır ve şer kabilinden her şeyi kapsar.⁴⁵

Musibetin dildeki yaygın kullanım şekli olumsuzluklarla alakalı olmakla birlikte bu ayette *“musibet”* in hem iyiliği hem de şerri kapsadığını söyleyebiliriz. Gerek musibet kelimesinin içermiş olduğu anlamadan gerekse de bir sonraki ayetten bu sonucu çıkaramamız mümkündür. Zira musibet kelimesinin aslı (صَاب) *الصَّوْب “es-savb”* olup buda; havadan kuşun inmesi, bir nesneye yetişmek, yağmur, gökten yağmurun inmesi, ulvi bir âlemden süfli bir âleme inen her şey gibi anlamlarına gelmektedir.⁴⁶ Bu kelimedenden türemiş olan musibet de insanın yaşamı boyunca elde ettiği, ona isabet eden her türlü şeylerdir.⁴⁷ Musibet kelimesi insana isabet eden her türlü hayır ve şerri kapsamaktadır. Bunu sadece olumsuz şeyler için kullanmak kelimenin anlamını daraltmak olur.

Sirâcu’l-münîr, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2004, IV/223; Mehdî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’ânı’l-Mecîd*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2010, VII/325.

⁴⁰ İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1827; Razî, *a.g.e.*, X/225; Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VIII/224.

⁴¹ İsrâ, 17/60.

⁴² Maturîdî, *a.g.e.*, IX/531.

⁴³ İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Darü’t-Tûnisîyyetü, Tunus 1984, XVII/369.

⁴⁴ Razî, *a.g.e.*, X/224; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII/257; Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VIII/224; Şerbînî, *a.g.e.*, IV/223; el-Mehdî, *a.g.e.*, VII/325.

⁴⁵ İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1827.

⁴⁶ İbn Manzûr, Cema’eddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü’l-Arab*, , İran, 1405 h., I/535; el-Fîrûzâbâdî, Mecidüddin Muhammed b. Yakup, *Mu’cemu’l-Kâmûsî’l-Muhîr*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 2005, s. 760; Hulûsi, Hacı Ahmed; Dervîş, Hacı Mustafa, *Ehter-ü Kebîr*, İstanbul 1310 h., s. 476.

⁴⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I/535-536; Firuzabadi, *Kamûsu’l-Muhîr*, s. 760; Hulûsi, Hacı Ahmed; Dervîş, Hacı Mustafa, *a.g.e.*, s. 476.

Bir sonraki ayette ise: “*kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah’ın size verdikleri ile de şımarmanız için*” buyrulmaktadır. İnsanı üzen şeyler olumsuzluklar olurken onu şımartan şeyler ise nimetlerdir. Musibetler insanları üzürken nimetler de şımartır. İnsanlık tarihi boyunca Allah’ın kendilerine verdiği zenginlik ve nimetlerden dolayı şımaran çok kavimler var olmuşken, musibetlerden dolayı şımaran hiç bir kavim olmamıştır.

Bu ayetin kaderle ilgisinin olmadığını savunanlar; insana isabet edenin insanın kendi iradesi dışında başına gelen, onun fiiliyle ilgili olmayan üzüntü verici olaylardır.⁴⁸ şeklinde bir açıklama getirmeye çalışmışlardır. Fakat bu iki ayete birlikte baktığımızda burada ki “*musibet*” ten maksadın kişilere isabet edecek olan hayır ve şer türünden her şeyi kapsadığını söyleyebiliriz. “*Musibet*” denince genelde insanların zihninde olumsuz bir şey canlanmasının sebebi “*musibet*” kavramının olumsuz manadaki şeyler için kullanımının daha yaygın olmasında olduğunu söyleyebiliriz. Kelime temelde iki anlamı içermiş olsa da zamanla anlam daralmasına uğrayarak sadece olumsuz şeyler için kullanılır olmuştur.

Musibet kelimesinin hem hayır hem de şerli şeyler için kullanılabildiğine delil olarak da şu ayeti zikredebiliriz: مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ دَعْوِكَ “*Sana isâbet eden her iyilik Allah’dandır; sana isâbet eden her kötülük ise nefsendendir.*”⁴⁹ Görüldüğü üzere bu ayette hem kişiye isabet eden iyilikler için hem de kötülükler için, *musibet* kelimesinin aslı olan (الصَّوْبُ) “*es-savb*” kullanılmıştır.

Müfessirler de bu ayetin, Allah’ın ezeli ilmini ve kaderi inkâr eden Kaderiyye’ye karşı en kuvvetli bir delil olduğunu⁵⁰ ve insanların başına gelen her türlü şeyin kaza ve kaderden kaynaklandığını⁵¹ söylemişlerdir.

Yine bu ayetin kaderle ilgisi olmadığını söyleyenlere göre gör; Allah musibetleri yaratmadan önce onların hangi durumlarda insanın başına geleceğini tespit etmiştir. Yani Allah, her varlık cinsi için bir kânun koymuştur ki olaylar da bu kânunlar çerçevesinde cereyân etmektedir.⁵²

⁴⁸ Ateş, Süleyman, “*Kader*”, Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, Eylül, Ekim, Kasım, Sayılar: 19, 20, 21, shf. 50; Erdem, a.g.m., s. 53.

⁴⁹ Nisâ, 4/79.

⁵⁰ İbn Kesîr, Ebu’l-Fıdâ İsmâil, *Tefsîrü’l-Kur’ânı’l-Azîm*, Mektebetü Darü’t-Türâs, Kahire Tarihsiz, IV/314.

⁵¹ Razi, a.g.e., X/225; Şerbîni, a.g.e., IV/223; el-Mehdî, a.g.e., VII/325.

⁵² Gürler, Kadir, “*Kader Üzerine Bir Deneme -İnsanın Kaderi*” İsimli Kitap Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Kasım 2013, Sayı:X, S.104.

Böyle bir yaklaşım tarzı da kendi içerisinde tutarsızlıklar barındırmaktadır. Allah'ın fiilleri değil de kanunları yaratmasının hikmetini nasıl izah edeceğiz? Bu insan fiillerinin Allah'ın iradesi ile değil de O'nun tarafından konulan kanunlar çerçevesinde gerçekleştiğini kabul etme anlamına gelmektedir. Bu ise Allah'ı fail olmaktan çıkarıp onun yerine kanunları fail yapmayı ifade eder. Peki, bu kanunlar nelerdir? Bu kanunların insan fiilleri üzerindeki etkilerinin ölçüsü nedir? Böyle bir durum insana fiilleri konusunda tam bir hürriyet sağlayacak mı?

Kanunların belirleyici olduğu düşünüldüğünde aynı şekilde insan iradesine müdahale söz konusu olacaktır. Sonuçta insan bir kanunu seçecek ve fiilleri de o kanun çerçevesinde meydana gelecektir. Gerçek hayatta ise durumun bu şekilde olmadığını görmekteyiz. Örneğin “İnsanın göğsüne kurşun sıkmak insanı öldürür” veya “yüksekten düşmek insanı öldürür” şeklinde kurallar konulmuş olsa her yüksekten atlayanın veya göğsüne kurşun sıkılanın ölmesi gerekirdi; fakat gerçek hayatta durum böyle olmayabiliyor. Her zaman aynı nedenin aynı sonucu doğurmadığı görülüyor. Aynı araba içerisinde aynı kazayı yaşayan iki kişiden biri ölürken, diğeri en küçük bir yara bile almaksızın kurtulabiliyor. İnsan hayatında her zaman bir dış müdahalenin olduğu son derece aşikâr.

Yine bu ayette; “Onları yaratmadan önce” şeklinde bir ifadenin olması, insanın fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını iddia eden mutezileye cevap vardır.

İnsanın başına gelecek olayların ezeli olarak bir kitapta yazılı olmasının, amellerin kaydedilmesi ve yazılmasıyla çeliştiği düşünülebilir. Madenki her şey ezelde yazılmıştır Allah o halde niçin insanların amellerini melekler vasıtasıyla amel defteri dediğimiz şeylere kaydediyor? Önceden yazılı olan bir şeyi ikinci kez tekrar kaydetmenin gerekçesi nedir?

İnsanla Allah arasında iletişim dili vahiydir. Allah vahyini indirirken de insanların anlayacağı şekilde indirmiştir. Tabiri caizse ilahî ifadeler beşerileştirilerek, beşerin anlayacağı dilde indirilmiştir. Allah kullarını imtihan ederken, onları kendi yaptıklarına şahit tutmak için imtihan etmektir. Amellerin yazılmasında da böyle bir durum yani insanlara göre bir şekillenme vardır. Amellerin kaydedildiği şeylerle ilgili olarak ta Kur'an insanın elleri, ayakları, derisi ve içerisinde yaşadığı yeryüzünü zikreder.⁵³ Hesap esnasında yaptıklarını inkâra kalkışan insana hiç inkâr edemeyeceği deliller ve şahitler sunar. İnsan da

⁵³ Nur, 24/24; Fussilat, 41/21; Zilzâl, 99/4.

kendi eli ve ayağı bu işe şahitlik yaptığı için inkâr etmek yerine kendi azalarına kızar.⁵⁴ Yaptıklarından dolayı hesaba çekilemeyecek olan Allah hiç bu şekilde yapmadan da kişileri cennete veya cehenneme koyabilirdi. Ama adaletinin bir gereği olarak böyle yapıyor olabilir. Yani kişinin lehine ve aleyhine olabilecek her şeyi onun kendi dünyası ile ilişkilendiriyor.

Söz konusu bu ayetin kader inancıyla doğrudan ilgili olduğunu söyleyebiliriz; çünkü Allah (cc) insanların başına gelecek olan her türlü hayır ve şerrin bir kitapta yazıldığını, bunun da O'nun için kolay bir şey olduğu ifade edilmektedir. Allah, durumun böyle olmasının sebebini de bir sonraki ayette açıklıyor. İnsan isabet eden bir nimetten dolayı Allah'ı unutturacak, kişiyi tuğyana düşürecek derecede sevinmemesini ve başına gelecek bir olumsuzluktan dolayı da kendisini helak edecek derece de üzülmemesini istemektedir.⁵⁵ Onun başına gelen bu olumlu veya olumsuz halin bir imtihan olduğunu bilmesini, kendisinin ne kadar da zorlasa bir noktadan öteye geçemeyeceği, bazı musibetlerin insanlara kendi elleri ile kazandıklarından dolayı⁵⁶ isabet edebileceğinden dolayı sadece kendisini ilgilendiren kısmı ile meşgul olmasına vurgu yapılmaktadır.

Yine üzülme veya sevinme yerine burada sizin için olan imtihan boyutuna bakın. Çünkü O sizi bazen şiddetli bela ve musibetlerle imtihan ederek sabrınızı ölçer. Bu musibetler karşısında da sabretmenizi emreder. Bazen de genişlik ve nimetlerle imtihan eder ve bunların karşısında da şükretmenizi emreder. Bela verir sabretmenizi, nimet verir şükretmenizi ister. Belayı sabır, nimeti şükür kılmanız ister.⁵⁷

3. Kader konusunda zikredebileceğimiz bir diğer ayeti ise şudur:

قُلْ لَّنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

*"De ki: 'Allah'ın bize yazdığından başkası başımıza gelmez. O bizim Mevlamızdır, inananlar Allah'a güvensin"*⁵⁸

Uhud savaşından sonra Müslümanların başına gelen olumsuz durum müminleri üzerken münafıkları sevindirmişti. Her yer de *"eğer bizim dediklerimizi yapsaydı bu şekilde olmayacaktı"* gibi ileri geri konuşmaya başlamışlardı. Fakat aynı

⁵⁴ Fussilat, 41/21.

⁵⁵ Taberi, a.g.e., XI/676; Maturîdî, a.g.e., IX/532; Razi, a.g.e., X/225; Şerbînî, a.g.e., IV/223; Mehdî, a.g.e., VII/325.

⁵⁶ Şura, 42/30.

⁵⁷ Maturîdî, a.g.e., IX/533; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyeyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min İlmi't-Tefâsîr*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 1461.

⁵⁸ Tevbe, 9/51.

münafıklar Bedir savaşında Müslümanların elde etmiş oldukları zaferden dolayı üzölmüşlerdi. Bu ve bundan önceki ayetlerle Allah (cc) onların Müslümanlara karşı işlerinde saklamış oldukları niyetlerini ortaya koymaktadır.

Ayette onların Müslümanlar için yenilgi ve kayıp olarak gördükleri şeyin aslında öyle olmayıp, bir kazanım olduğu ifade ediliyor. Dünyevi manada yenilgi gibi gözükse de uhrevi manada bir kazanç, onlar için bir azıktı.⁵⁹

Müfessirler buradaki “yazmak”tan maksadın “takdir etmek”⁶⁰, yazıldığı yerin ise Levh-i Mahfûz olduğunu söylemişlerdir.⁶¹ Müminlere isabet eden şeyler ise Allah’ın takdir ettiği şeyin gerçekleşmesidir.⁶² Çünkü insanlar Allah’ın takdiri ve iradesi altındadırlar.⁶³

Müminlere isabet edecek olan şeyler ise; Allah’ın müminlere tahsis ettiği her türlü hayır, şer, korku, ümit, zorluk, ferahlıktır. Bunlar Allah katında takdir edilmiş ve yazılmış olan O’nun hükmüdür. Bu hükümler Allah katında yazılı olduğuna göre müminlerin başlarına gelen şeyler de o yazılı olan şeylerin gerçekleşmesidir.⁶⁴ Çünkü müminlere ancak Allah’ın tahsis ettikleri isabet eder.⁶⁵ Yine Kur’an’da yazılı olan müminlerin, düşmanlara karşı elde edecekleri zaferler veya nail olacakları şehitlikler de olabilir.⁶⁶

Bu ayet, kader konusunda delil olarak sunulabilecek bir ayettir. Müminlerin başlarına gelen şeyin kaderin bir parçası, Allah’ın Levh-i Mahfûzda yazılan hükmünün gerçekleşmesi olduğu ifade edilmektedir. Yanlış kader anlayışı için de kullanılacak bir delil değildir. Sebepleri yok sayarak sadece kaderimde varsa olur anlayışını değil, sebepleri yerine getirdikten sonra ortaya çıkan olumsuz durum karşısında müminlere bir teselli vardır. Münafıklar bu şekilde Müslümanları zemmetmeye çalışsalar da onlar beşer olarak yapacaklarını yaptılar. Onlar da böyle bir yenilgi beklemiyorlardı. Ama bazı aksamaların neticesinde

⁵⁹ İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 851.

⁶⁰ İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 851; Razî, *a.g.e.*, VI, s. 74; Beydâvî, Nasuruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, Dâr-u Sâder, Beyrut 2001, I/408; İbn Kesîr, *a.g.e.* II/362; Alusî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’an’ı-l-Azîm ve’s-Sebü’l-Mesânî*, Dârü’l-Fıkr, Beyrut 1993, X/166.

⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, VI/388; Şevkanî, *a.g.e.*, s. 577; Alusî, *a.g.e.*, X/166; Tabresî, *a.g.e.*, V/48

⁶² Taberî, *a.g.e.*, VI/388; Maturîdî, *a.g.e.*, V/385.

⁶³ İbn Kesîr, *a.g.e.* II/362.

⁶⁴ Maturîdî, *a.g.e.*, V/385; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 852; Razî, *a.g.e.*, VI, s. 74; Şevkanî, *a.g.e.*, s. 577; Alusî, *a.g.e.*, X/166; Tabersî, Ebu Ali el-Fadl, *Mecmau’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’an*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1997, V/48.

⁶⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, II/269.

⁶⁶ Maturîdî, *a.g.e.*, V/385; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 852; Beydavî, *a.g.e.*, I/408.

böyle bir tablo ortaya çıktı. Bazen insanlar bir şeyin olmasını isteseler de, onların da isteğinin üzerinde bir istek sahibi daha vardır. Olayların bu yönüne de bakmak gereklidir.

4. Konuyla alakalı bir başka ayette şudur:

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ

“Şüphesiz biz ölüleri ancak biz diriltiriz! Hem önceden işledikleri (amelleri)ni ve(geride bıraktıkları) eserlerini yazarız. Ve (olmuş, olacak) herşeyi apaçık beyân eden bir kitabda (Levh-i Mahfûz'da) kaydetmişizdir.”⁶⁷

Diyarını terk ederek Hz. Peygamber (sas)'in civarına taşınmak isteyen Beni Seleme'ye Hz. Peygamber (sas): “Adımlarımızın yazıldığını bilmiyor musun?” buyurarak onun taşınmasını istemediği rivayet edilir.⁶⁸ Hz. Peygamber (sas) bu ayetteki اثار kelimesinin “adım” olarak tefsir etmiştir.

Sabit el-Bünani: Enes b. Malik ile namaza giderken ben hızlandığımda beni tuttu ve engelledi. Namaz bittikten sonra da: “Ben de Rasulullah (sas) ile namaza gidiyordum. Hızlanmıştım Rasulullah (sas) beni tuttu ve engelledi. Namaz bittikten sonra da اما علمت ان الاثار تكتب “Bilmiyor musun adımlar yazılır” demişti”⁶⁹

Ayette insanların önceden işledikleri ve geride bıraktıkları amellerden bahsedilmektedir. Bunlardan maksadın ne olduğu hakkında da değişik görüşler zikredilmiştir. Genel manada insanın önceden gönderdiği amellerin dünyada iken yaptığı her türlü iyi ve kötü ameller⁷⁰ olduğu söylenirken, geride bıraktıklarının ise kişinin bizzat kendisinin yapmadığı ama yapılmasına vesile olduğu, kendisi öldükten sonra da yapılan iyi ve kötü ameller⁷¹ olduğu söylenmiştir. Razi ise niyetlerin amellerden önce olmasından dolayı ayetteki “önceden işlenenler”den maksadın niyetler, “geride bırakılanlar”ın ise iyi kötü her türlü ameller olduğunu söylemiştir.⁷²

Bu ayette amellerin yazılmasıyla ilgili olarak iki yazılmadan bahsedilmektedir. Birinci yazma, olmuş ve olacak olan şeylerin Levh-i Mahfûz'da belirlenip yazılmasıdır.⁷³ Razi de ikinci yazmanın birinci yazmadan farklı

⁶⁷ Yasin, 36/12.

⁶⁸ Buhari, Ezân: 33; Müslüm, Mesâcid: 280.

⁶⁹ İbn Atiyye, a.g.e., s. 1158.

⁷⁰ Beydavi, a.g.e., II/866; Neseî, Abdullah b.Ahmed, Medârikü't-Tenzîl, Pamuk Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, IV/3; Ebu Hayyan, a.g.e., V/312; Bursevi, a.g.e.V/373.

⁷¹ Beydavi, a.g.e., II/866; Neseî, a.g.e., IV/3; İbn Aşur, a.g.e., XXII/204.

⁷² Razi, a.g.e., IX/45.

⁷³ Taberî, a.g.e., X/430; Razi, a.g.e., IX/45; Beydavi, a.g.e., II/866; Neseî, a.g.e., IV/4; İbn Kesir, a.g.e.,

olduğunu söyler.⁷⁴ Bursevi ise bunun Kirameyn Katibeyn meleklerinin yazması olduğunu söyler.⁷⁵ Buradaki Levh-i Mahfûz'a "imam" denmesinin sebebi ise; kendisine uyulan, tabi olunulan kitap olmasından dolayıdır. Melekler, rızık, ölüm ve diriltme gibi hükümlerde onda yazılı olana uyarlar.

"Yazarız" şeklinde fiilin Allah'a izafe edilmesinin sebebi ise; insanları ikaz etmek, korkutmak ve yanlışlarından sakındırmak içindir.⁷⁶

Bu ayetin kaderle ilgili olmasını söylemekle birlikte, "madem her şey önceden yazılıysa tekrar neden melekler yazıyor?" şeklindeki soru soranlara bir cevap olduğunu da söyleyebiliriz. Her şey Levh-i Mahfûz'da yazılı olmasına rağmen dünyada da melekler tarafından yazıldığını belirtmektedir.

C. KADER – LEVH-İ MAHFÛZ İLİŞKİSİ

Kaderin varlığına en önemli delillerden bir tanesi de K.Kerim'de ifade edilen Levh-i Mahfûz'dur. Sözlükte "yazı yazmaya uygun yassı ve düzgün düzey" anlamındaki *levh* ile "korunmuş" manasındaki *mahfûz* kelimelerinden oluşan levh-i Mahfûz "üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satır" anlamına gelmektedir.⁷⁷

Levh-i Mahfûz terkîbi sadece, "Doğrusu sana vahyedilen bu Kitap, Levhi Mahfûz'da bulunan şanlı bir Kuran'dır"⁷⁸ ayetinde geçmekle birlikte değişik isimlerle birçok ayette de zikredilmektedir. "Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler."⁷⁹ Ayetindeki "**Kitap**"⁸⁰, "Gaybın anahtarları Onun yanındadır. Kendinden başkası bunları bilmez. Karada ve denizde varsa hepsini O bilir. Onun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru (hiç bir şey) müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır."⁸¹ Ayetindeki "**Kitab-ı Mübîn**"⁸², "Fakat biz toprağın onlardan neyi eksilttiğini elbette

III/566; Ebu Hayyan, a.g.e., V/312; Bursevi, a.g.e., V/375.

⁷⁴ Razi, a.g.e., IX/45.

⁷⁵ Bursevi, a.g.e., V/373.

⁷⁶ Ebu Hayyan, a.g.e., V/312; İbn Aşur, a.g.e., XXII/204.

⁷⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "Levh-i Mahfûz", DİA, Ankara 2003, XXVII/151.

⁷⁸ Burûc, 85/21-22.

⁷⁹ En'âm, 6/38.

⁸⁰ Fîruzâbâdî, Mecidüddin Muhammed b. Yakup, *Tenvîrül-Mikbâs min Tefsîri İbni Abbâs*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 142; Taberî, a.g.e., V/187; Beğâvî, Muhammedü'l-Huseyn b. Mesûd el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzil*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1987, II/95; Beydavî, a.g.e., I/301; Mahalli, Celâleddin-Suyutî, Celâleddin, *Tefsîrül-Celâleyn*, Nurşah Yayıncılık, Mardin, Tarihsiz, s. 132; Şevkanî, a.g.e., s. 418.

⁸¹ En'âm, 6/59.

⁸² Taberî, a.g.e., V/212; Beğâvî, a.g.e., II/102; Beydavî, a.g.e., I/305.

biliyoruz. Yanımızda herşeyi kaydedip muhafaza eden bir kitap vardır”⁸³ ayetindeki **“Kitabu’n-Hafîz”**⁸⁴, “Yerde ve gökte hiçbir zerre Rabbinden gizli değildir. Bundan daha küçüğü veya daha büyüğü şüphesiz apaçık bir kitaptadır.”⁸⁵ ayetindeki **“Kitab-ı Mübîn”**⁸⁶, “Doğrusu bu Kitap, sadece arınmış olanların dokunabileceği, saklı bir Kitap’tadır”⁸⁷ ayetlerinde geçen **“Kitab-ı Meknûn”**⁸⁸, “Hiçbir memleket hariç olmamak üzere, biz onu kıyamet gününden önce ya helâk ederiz veya onu şiddetli bir azapla cezalandırırız. Bu, kitapta yazılıdır.”⁸⁹ ayetindeki **“Kitab-ı Mestur”**⁹⁰, “Allah ne dilerse (onu yapar. Ba’zısını) mahveder, (vücuda getirmez, ba’zısını da) vücûda getirir. Ana kitab Onun nezdindedir.”⁹¹ Ayetindeki **“Ümmü’l-Kitab”**⁹² ifadeleri Levh-i Mahfûz anlamında kullanılmıştır.

Levh-i Mahfûz’un ne olduğu hakkında değişik görüşler zikredilmiştir. Canlı cansız en ufak bir şeyin dahi ihmal edilmeden, âlemde olmuş ve olacak olan her şeyin ezelde takdir edilip, kendisinde yazıldığı kitap⁹³ veya Allah’ın ilmi⁹⁴ olduğu söylenmiştir.

Bunun yanında; İsrâfil (as)’ın gözleri önünde bulunan ama bakmasına müsaade edilmeyen, içerisinde her şeyin bulunduğu levha⁹⁵ veya içerisinde levhanın bulunduğu yedinci semanın üzerindeki hava⁹⁶ olduğu şeklinde de rivayetler zikredilmiştir.

İbni Abbas’a atfedilen bir rivayete ise Levh- i Mahfûz’un ortasında *“lailahe ilallahu vahdehu”*, O’nun dini islam, Muhammed ‘O’nun kulu ve resulü, kim

⁸³ Kaf, 50/4.

⁸⁴ Firuzabâdî, *Tefsir-ü İbn Abbas*, s. 551; Semânî, Mansur b. Muhammed, *Tefsîr-ü’s-Sem’ânî*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, IV/126; Şevkanî, *a.g.e.*, s. 1397; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaleddi, *Tefsîr-ü’l-Celâleyn*, s. 518.

⁸⁵ Yunus, 10/61.

⁸⁶ Firuzabâdî, *Tefsir-ü İbn Abbas*, s. 225; Semânî, *a.g.e.*, II/210; Beğavî, *a.g.e.*, II/359; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 915; Beydavî, *a.g.e.*, I/441; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaleddi, *Tefsîr-ü’l-Celâleyn*, s.215.

⁸⁷ Vâkıâ, 56/77-79.

⁸⁸ Firuzabâdî, *Tefsir-ü İbn Abbas*, s. 574; Semânî, *a.g.e.*, IV/230; Beğavî, *a.g.e.*, IV/289; Beydavî, *a.g.e.*, II/1045.

⁸⁹ İsrâ, 17/58.

⁹⁰ Firuzabâdî, *Tefsir-ü İbn Abbas*, s. 302; Semânî, *a.g.e.*, II/501; Beğavî, *a.g.e.*, III/120; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 1101; Beydavî, *a.g.e.*, I/578; İbn Kesîr, *a.g.e.*, III/47; Şevkanî, *a.g.e.*, s. 829; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaleddi, *Tefsîr-ü’l-Celâleyn*, s. 287.

⁹¹ Ra’d, 13/39.

⁹² Firuzabâdî, *Tefsir-ü İbn Abbas*, s. 267; Semânî, *a.g.e.*, II/367; Beğavî, *a.g.e.*, III/23.

⁹³ Beydavî, *a.g.e.*, I/301; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaleddi, *Tefsîr-ü’l-Celâleyn*, s.254; Şevkanî, *a.g.e.*, s. 418.

⁹⁴ Şevkanî, *a.g.e.*, s. 736.

⁹⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV/497.

⁹⁶ Beydavî, *a.g.e.*, II/1146; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaleddi, *Tefsîr-ü’l-Celâleyn*, s. 590.

Allah’a iman eder O’nun vadini doğrular ve Resulüne tabi olursa cennete girer, yazısı bulunan, uzunluğu yerle gök arası kadar, genişliği doğu ile batı arası kadar, inci ve yakutların kuşattığı, kapağı kırmızı yakuttan, kalemi nur, kalamı kadîm, her şeyin yazılı olduğu bir levha olduğu söylenmiştir.⁹⁷

Isafahanî ise; onun keyfiyetinin bize gizli olduğunu ve nakledilen sağlam rivayetler ile yetinilmesi gerektiği görüşündedir.⁹⁸

İlgili ayetleri incelediğimizde Levh-i Mahfûz hakkında şunu söyleye biliriz; keyfiyeti bize meçhul olmakla birlikte, Alah (cc) olmuş ve olacak her şeyi ezeli bilgisi ile kendisinde yazdığı, başta şeytan olmak üzere her türlü kötü kimselerin müdahalesinden ve her türlü tahrifattan koruduğu bir levhadır.

Bu levhaya; bütün eşyaların isim, sayı gibi bütün bilgilerinin içerisinde yazılması, bu yazılan şeylerin de ekleme ve çıkarma gibi tahrifattan uzak olması ve şeytanın da kendisine temas edememesinden dolayı “Mahfûz”⁹⁹, Allah katında levhada korunduğu için “meknûn”¹⁰⁰, satırlarla yazıldığı için “mestur”¹⁰¹, kitabın aslı olduğu için de “ümmü’l-kitap”¹⁰² denilmiştir.

Levh-i Mahfûz’un tanımını yapıp özelliklerini zikrettikten sonra bunun kaderle ilgili boyutuna geçebiliriz.

Levh-i Mahfûz’un varlığı kader inancını da zorunlu hale getirmektedir. Olmuş ve olacak her şey Levh-i Mahfûz ‘da ise kulların işlemiş oldukları ve işleyecekleri her şey de onda yer alacaktır. “Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”¹⁰³, “Gaybın anahtarları Onun yanındadır. Kendinden başkası bunları bilmez. Karada ve denizde varsa hepsini O bilir. Onun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru (hiç bir şey) müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır.”¹⁰⁴ ayet-i kerimelerinde de ifade edildiği gibi zerreden küreye kadar yaş ve kuru var olanların tamamının Levh-i Mahfûz’da yazılı olduğu ifade

⁹⁷ Beğavî, a.g.e., IV/472; İbn Kesîr, a.g.e., IV/497; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaledî, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, s. 590.

⁹⁸ Isfahânî, a.g.e., s. 459.

⁹⁹ Beğavî, a.g.e., IV/472; Beydavî, a.g.e., II/1004; İbn Kesîr, a.g.e., IV/222; Şevkanî, a.g.e., s. 1606.

¹⁰⁰ Beğavî, a.g.e., IV/289; Beydavî, a.g.e., II/1045; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaledî, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, s. 537.

¹⁰¹ İbn Atiyye, a.g.e., s.1101; Beydavî, a.g.e., I/578; Şevkanî, a.g.e., s. 829; Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaledî, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, s. 287.

¹⁰² Beydavî, a.g.e., I/512.

¹⁰³ En’âm, 6/38.

¹⁰⁴ En’âm, 6/59.

edilmektedir. İnsanların yaptıkları ve yapacakları fiil ve davranışlar da bunlara dâhildir. Onlarda Levh-i Mahfûz'da olan şeylerin bir parçasıdır.

Yine Kur'an için: *"Levhi Mahfûz'da bulunan şanlı bir Kuran'dır"*¹⁰⁵ ve *"Doğrusu bu Kitap, sadece arınmış olanların dokunabileceği, saklı bir Kitap'tadır"*¹⁰⁶ ifadeleri kullanılmaktadır. Bu ayetleri incelediğimizde Kur'an'ın Hz. Peygamber'e nazil olmadan önce Levh-i Mahfûz'da olduğunu anlarız. Yine Kur'an'da Hz. Peygamber ve sahabelerin içerisinde bulundukları durum ve başlarına gelen hallerden değişik yerlerde bahsedilmektedir. Örneğin Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gazvelerinden, Müslümanların karşılaştıkları olumlu veya olumsuz durumlardan bahsedilmektedir. Uhud'da hezimete uğramalarından, Hendek savaşında Allah'ın yardımından, Huneyn savaşında Müslümanların çokluklarına güvenmeleri neticesinde bir anlık tatmış oldukları hezimetlerden bahsedildiğini görebilmekteyiz. Eğer Mutezi'lenin dediği gibi insan filleri ezelde takdir edilmemiş ve Allah tarafından da bilinmiyorsa, bu savaşlarda Müslümanların başlarına gelenlerin de bilinmemesi gerekirdi. Şayet Kur'an Levh-i Mahfûz'da ise bu hallerin de Kur'an orada iken yazılmış olması gerekmektedir. Burada anlaşılmaktadır ki Kur'an ve onun içerisinde yazılı olan her şey, Hz. Peygambere indirilmeye başlamadan önce Levh-i Mahfûz'daydı. Kader inancı yoktur, kulların filleri ezelden takdir edilmemiştir demek Levh-i Mahfûz'u yok saymak anlamına gelmektedir. Özetle belirtecek olursak Levh-iMahfûz'un varlığı kader inancını zorunlu kılmaktadır.

D. İNSANIN FİLLERİNİN KAYNAĞI VE İNSANIN HÜRRİYETİ MESELESİ

Kader inancı çerçevesinde en fazla tartışılan konulardan bir diğeri de; insan fiilleri ve bunların kaynağı meselesidir. İnsan fiillerinde hür müdür değil midir? Eğer hür ise bunun boyutu nereye kadardır? Hür değilse o halde niçin sorumludur? Eğer insan fiilleri ezelde Allah tarafından biliniyor ve yazılmış ise insanın suçu nedir? Yazılan şeyleri yerine getirmesinden dolayı niçin hesaba çekilsin? İnsanın hidâyet ve dalâleti nasıl anlaşılmalıdır? Allah dilediğini hidâyete erdirip dilediğini dalâlete sürüklüyorsa insanın hesaba çekilmesindeki amaç nedir? Bu tür soruları daha da çoğaltmak mümkündür.

Ehl-i Sünnet; tercih hakkını kişiye tanımakla birlikte fillerin yaratıcısı olarak Allah'ı kabul etmiştir. O'nun her şeyin yaratıcısı olduğu düşüncesi insanın

¹⁰⁵ Burûc, 85/21-22.

¹⁰⁶ Vâkıâ, 56/77-79.

işlemiş olduğu her türlü fillin de yaratıcısı olduğu anlamına gelir. Kul tercih eder Allah ise yaratır. Mutezile ise meseleyi adalet prensibi içerisinde ele almıştır. Bu prensibe göre Allah adil olup kullarına asla zulmetmez. İnsan hürdür. İnsan kendi fiilini kendisi yaratır. Allah kullarına bir şeyi yapıp yapmama gücü vermiştir. Eğer insan her herhangi bir şeyi yapmak hürriyetine sahip değilse, o insanın işlediği kötü veya iyi amellerden dolayı ceza veya sevap görmesi manasız olur. Eğer Allah'ın belirli fiilleri yapmaya zorladığı farz edilirse, O'nun bu fiillerden dolayı bir insanı cezalandırması zulüm olur. Allah'ın mutlak adaletinin gerçekleşmesi için insanın hiçbir tesir altında kalmadan kendi fiilini kendisinin yapması gerekir. İrade hürriyeti olmayan bir insanın sorumlu tutulması, Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz.¹⁰⁷

Meseleye Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde yaklaşmak ve ayetleri çok iyi tahlil etmek gerekmektedir. Fikir noktasında birbirine zıt olmalarına rağmen her iki grubun da kendi görüşlerini ayetlere dayandırma gayretinde oldukları görülür. Bu çerçevede kendilerini haklı çıkarabilecek bazı ayetlerle istidlalde bulunmuşlardır. Meseleyi Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde ele aldığımızda; insan fiilleri ile ilgili üç grupta ele alınabilecek ayetlerle karşılaşabilmekteyiz:

1. İnsan iradesini yok sayan ayetler
2. İnsanın hür irade sahibi olduğunu ifade eden ayetler
3. Hem cebir hem irade içerikli ayetler

1. İnsan iradesini yok sayan ayetler

İnsan iradesini yok sayan, her şeyin Allah'ın dilemesi ile olacağını ifade eden ayetlerdir. Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“Eğer Allah dileseydi birbirini öldürmezlerdi. Şu var ki Allah ne dilerse yapar.”¹⁰⁸

“Hâlbuki Allah dileseydi, elbette onları hidâyet üzere bir araya getirirdi; öyle ise sakın câhillerden olma!”¹⁰⁹

“Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız ortak koşardı, hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi de sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: 'Yanınızda bize

¹⁰⁷ Bağcı, “el-Buhari'nin Kader Konusunda Mutezile ile Münakaşaları”, s. 27-28.

¹⁰⁸ Bakara, 2/253.

¹⁰⁹ En'âm, 6/35.

çıkartabileceğiniz bir bilgi mi var? Siz, sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz.”¹¹⁰

“İçimizden bir takım beyinsizlerin işlediği (günâh) yüzünden hepimizi helak mi edeceksin? Zâten o da Senin imtihanından başka (bir şey) değildi. Sen onunla kimi dilerse sapıklığa götürür, yine onunla kimi dilerse (bunu da) doğru yola iletirsin.”¹¹¹

“De ki: Ben kendim için, Allah’ın dilediğinden başka, ne bir fâide (yi celb etme) ye, ne de bir zarar (ı savmay) a muktedir değilim.”¹¹²

“(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.”¹¹³

“(Ey Habîbim!) Sakın hiçbir şey için, Allah’ın dilemesine bağlamadıkça (inşâallah demedikçe): ‘Ben bunu yarın kesinlikle yapacak olanım’ deme!”¹¹⁴

“Rabbin ise, dilediğini (dilediği gibi) yaratır ve seçer. Onların (o kulların, bu yaratılıştaki) seçme hakkı yoktur. Allah (onların) ortak koşmakta oldukları şeylerden pek münezzeh ve pek yücedir.”¹¹⁵

“Hâlbuki sizi de, (elinizle) yapageldiğiniz şeyleri de Allah yaratmıştır.”¹¹⁶

“(Bununla beraber) Allah dilemeyince siz (bunu) dileyemezsiniz. Çünkü Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹⁷

2. İnsanın hür irade sahibi olduğunu ifade eden ayetler

Bu ayetler, insanın irade sahibi olduğu ve başına gelen olumlu veya olumsuz halleri ile fiilleri arasında bağ olduğunu ifade eder. Kişinin fiilleri ile başına gelen şeyler arasında bağlar kurar. Buna örnek olarak da şu ayetleri zikredebiliriz:

“Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.”¹¹⁸

¹¹⁰ En’âm, 6/148.

¹¹¹ A’raf, 7/155.

¹¹² A’raf, 7/188.

¹¹³ Enfal, 8/17.

¹¹⁴ Kehf, 18/23-24.

¹¹⁵ Kasa, 28/68.

¹¹⁶ Saffât, 37/96.

¹¹⁷ İnsan, 76/30.

¹¹⁸ Bakara, 2/286.

“Bu, ellerinizin öne sürdüğünün (yaptığınız günâhların) karşılığıdır. Şüphesiz ki Allah kullarına haksızlık edici değildir.”¹¹⁹

“De ki: Ey insanlar, size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim hidâyeti kabul ederse o, ancak kendi fâidesi için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim.”¹²⁰

“Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi fâidesine bulmuş olur. Kim de sapıklık ederse o da yalnız kendi aleyhine sapmış olur.”¹²¹

“De ki: «O (Kur’an) Rabbinizden (gelen bir) haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”¹²²

“Semud’a gelince: Biz onlara da doğru yolu gösterdik. Amma onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler. Onun için kendilerini, kazana geldikleri yüzünden, o horlayıcı azap yıldırımını tutuverdi.”¹²³

“Kim iyi amel (ve hareket) ederse (bu), kendi lehine, kim de kötülük ederse bu da kendi aleyhinedir. (Yoksa) Rabbin kullarına (zerrece) zulüm-kâr değildir.”¹²⁴

“Yahut yaptıkları yüzünden onları helâk eder. Birçoğunu da affeder (kurtarır).”¹²⁵

“Her nefis, kazandığı (kesb-ü ihtiyar ettiği) şey mukabilinde bir rehindir.”¹²⁶

3. Hem cebir hem irade içerikli ayetler

Allah’ın iradesini ön plana çıkarmasına rağmen insanın iradesini de yok saymayan ayetlerdir. Üst irade olarak Allah’ın iradesine vurgu yapılır. Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“Bu ellerinle yaptığın işlerden dolayıdır diye, yoksa Allah kullarına zulmeden değildir.”¹²⁷

“Bir kavim, özlerindeki (güzel hal ve ahlâk) ı değiştirip bozuncaya kadar Allah şüphesiz ki onun (halini) değiştirip bozmaz.”¹²⁸

¹¹⁹ Ali İmran, 3/183.

¹²⁰ Yunus, 10/108.

¹²¹ İsra, 17/15.

¹²² Kehf, 17/29.

¹²³ Fussilat, 41/17.

¹²⁴ Fussilat, 41/46.

¹²⁵ Şura, 42/34.

¹²⁶ Müddesir, 74/38.

¹²⁷ Hacc, 22/10.

¹²⁸ Ra’d, 13/11.

*"(Bunların gidişi) Firavun hanedanıyla onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar Allah'ın ayetlerini (inkâr ile) kâfir olmuşlardı da O da kendilerini, günahları yüzünden, yakalamıştı."*¹²⁹

*"Şüphe yok ki, işte bu, bir öğüttür. Artık kim dilerse Rabbine bir yol tutar. (Bununla beraber) Allah dilemeyince siz (bunu) dileyemezsiniz. Çünkü Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir."*¹³⁰

*"O, herkes için, sizden doğru yolda gitmek isteyenler için bir öğüttür. (Bununla beraber o doğruluğu) âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz."*¹³¹

*"Onlar, evvelce indirilen (âyet) lere iman etmedikleri gibi (bundan sonra da iman etmeyeceklerdir). Biz, onların gönüllerini ve gözlerini (ters) çevirmiş, kendilerini azgınlıkları, taşkınlıkları içinde serseri ve şaşırmış oldukları halde terk etmiş bulunuyoruz."*¹³²

Kader noktasında tartışılan ayetler insan iradesini yok sayan cebir içerikli ayetlerdir. İnsanın irade sahibi olduğunu ifade eden ayetler ileri derecede konunun merkezinde olmamıştır. İnsan iradesini yok sayarak onu kaderin tutsağı gören düşünce, sürekli olarak cebir içerikli ayetleri delil getirmiştir. İnsanın kaderi karşısındaki durumunu, rüzgârın önündeki kurumuş bir yaprağa benzetmiştir. Bu tür ayetleri her zaman delil olarak kullanırken, insan iradesini ifade eden ayetleri hiç mevzu bahis etmemişlerdir. Bu ayetler de, cebri düşünceye karşı çıkanlar tarafından onlara karşı bir delil olarak ileri sürülmüştür.

Üç grupta ele aldığımız bu ayetler arasında ilk bakışta bir çelişki varmış gibi gözükse de konuya Kur'an'ın bütünlüğü penceresinden bakıldığında gerçekte böyle bir çelişkinin olmadığı gözükecektir. Çünkü Kur'an kendisi de içerisinde çelişkiler olmadığını¹³³ söylemektedir. O halde bu ayetleri nasıl anlayacağız?

Kur'an genel manada, insanın irade hürriyetinden bahsederek imtihan için dünyada bulunduğunu¹³⁴, yaptığı her hayrın ve şerrin karşılığını göreceğini, iyilik yapsa kendi lehine kötülükte yapsa kendi aleyhine¹³⁵ olacağı gibi birbirinden farklı çok değişik konulardan haber verir. İnsanın güç ve iradesinden bahsederken bu özelliklerinin de sınırsız olmayıp belli bir noktadan öteye geçemeyeceğini de ifade

¹²⁹ Enfal, 8/52.

¹³⁰ İnsan, 76/29-30.

¹³¹ Tekvir, 81/27-30.

¹³² En'âm, 6/110.

¹³³ Nisâ, 4/82.

¹³⁴ Mülk, 67/2

¹³⁵ Neml, 27/89-90

eder. Aslında insan, kendi güç ve iradesi ile bir noktaya kadar geliyor ama bunlar sınırlı olduğundan o noktadan ileriye geçememektedir. O aşamada ilahi irade devreye girdiği için insanın imtihanı da bu alanla sınırlı oluyor. İradesinin bittiği noktada imtihanı da bitiyor. O noktadan sonra olacıklardan sorumlu tutulmuyor. Hem irade hem de cebir içerikli dediğimiz ayetler de insanın bu yönünü göz önüne alarak onun fiillerinin tamamen kendisinden kaynaklanmadığını, beşeri iradenin ötesinde var olan ilahî bir iradenin de bunda etkili olduğunu belirtiyor. Sonuçta insanın mutlak güç ve irade sahibini görmesi ve ona teslim olması isteniyor.

İnsan iradesini yok sayan veya cebir içerikli olduğu iddia edilen ayetleri dikkatli bir şekilde incelediğimizde bunların cebir içermediklerini, temelde şu iki hususa dikkat çektiklerini müşahade edebiliriz:

1. Allah'ın güç, kuvvet ve kudretine.
2. Bazı toplumların yanlış inanç yapılarına.

“Ben kendim için, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir fâideyi celb etme, ne de bir zararı def etmeye muktedir değilim”, “Attığın zaman sen atmadın Allah attı”, “Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı”, “O dilediğini yaratır, onların seçme hakkı yoktur.” mealindeki ayetlerde dikkat çekilen, vurgu yapılan ortak nokta Allah'ın güç ve kudretidir. Mutlak manada bütün güç ve otorite O'nun elinde olup O'na rağmen bir şeyin yapılması mümkün değildir. İnsanın Allah'a rağmen kendi kendisine bir fayda veya zarar yapmaya malik olmadığı gibi¹³⁶, savaş meydanına düşmana karşı galibiyti sağlayan bütün unsurları yaratan da Allah'tır. O oku sen attın ama onu atma imkânını, gücünü, isteğini veren ve onu hedefine isabet ettiren de O'dur. Asıl hisse O'na aittir.¹³⁷ Sizi de, sizlerin fiillerini de yaratan O'dur.

“Allah dilediğini yaratır, onların seçme hakkı yoktur” ifadesi de insanın fiiliyle ilgili değil Allah'ın fiiliyle ilgilidir. Ayet, peygamberlikten ve kimlerin peygamber olacağından bahsetmektedir. Allah'ın kullarını yaramada olduğu gibi onlardan hangilerini peygamber olarak seçeceğini de kimseye sormayacağını ifade etmektedir.¹³⁸

Ayetlerde ki; *“attığın zaman”* ve *“yaptıklarınız”* şeklindeki ifadeler de insanın hürriyetine işaret etmektedir. Yalnızca Cebir ihtiva ettiği iddia edilen

¹³⁶ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz, IV/2345.

¹³⁷ Yazır, a.g.e. IV/2380.

¹³⁸ Yazır, a.g.e., V/3752; Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, IV/241.

ayetleri, kendi bütünlüğü içinde tahlil ettiğimizde insanın hürriyetine işaret etmiş olduklarını görebilmekteyiz.

“Eğer Allah dileyseydi ne biz ne de atalarımız şirk koşmazdık” şeklindeki ayetle anlatılmak istenen insan iradesinin bulunmadığı değil, Mekkeli müşrikleri inanç yapılarını ortaya koymak bu hususa dikkat çekmektir. Onlardaki inanç yapısına dikkat çekilmektir. Nahl Suresi 35. Ayetinde de: “Eğer Allah dileyseydi biz O’ndan başkasına kulluk etmezdik.” Buyrulurken onların inanç yapılarındaki bozukluğa dikkat çekilmektedir. Çünkü onlar: “Eğer Allah dilemese bizler nasıl putlara tapabilir, yalan söyleyebilir veya bazı şeyleri haram kılabilirdik.” diyerek yaptıkları davranışlarda Allah’ın rızası ve onayı olduğunu iddia ediyorlardı.

Müşriklerin bu şekilde söylemelerinin gerekçesini ise iki şekilde açıklayabiliriz:

1. Sahip oldukları yanlış kader inancı.

2. Ahiret inançlarının olmaması.

Müşrikler’ in yanlış olan Allah inançları neticesinde ortaya çıkan, yanlış kader anlayışına vurgu yapılmaktadır. İnkârcılar, bir yandan Allah’a ortak koşup, O’nun peygamberine karşı çıkarken; öte yandan batıl inanç ve yanlış davranışlarının asıl sorumlusunun Allah olduğunu iddia ediyorlardı. Hem Allah’ın iradesine karşı gelmenin mümkün olmadığını ileri sürüyor hem de Allah’ın gönderdiği peygambere ve mesajlara karşı çıkararak kendi içlerinde çelişki yaşıyorlardı.¹³⁹

Böyle bir kader inancına sahip oldukları için bunu söylemiş olabilecekleri gibi ahirete inanmadıkları için de söylemiş olmaları mümkündür. Allah’a inanmaları var ama ahirete inançları olmadığından, Allah’ın ceza ve mükâfatı bu dünyada vereceğini düşünüyorlardı. Yıllardır putlara taptıkları halde bir cezaya çarptırılmamış olmalarını da, Allah’ın onlardan razı olduğunun bir göstergesi olarak algılıyorlardı. Kendilerince öyle bir inanç ve düşünce yapısı geliştirmişlerdi.

Sonuç olarak belirtmeliyiz ki; bu ayet kişinin fiilleriyle değil, Mekke toplumunun sahip olmuş olduğu yanlış bir inanç yapısıyla ilgilidir.

¹³⁹ Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an Açısından Fatalizm-İnkârcıların Bir Tutumu Olarak Kadercilik, Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008), s. 105.

E. HİDAYET VE DALÂLET MESELESİ

Hidâyet ve dalâlet konusu, kader konusunun en tartışmalı konularından biridir. Bu konunun temeli; *“Allah dilediğini hidâyete erdirir dilediğini de saptırır”* mealindeki ayetlere dayanmaktadır. Görüntüde, insanın imtihanı düşüncesiyle çelişen bu ayetlerden kastedilen mana nedir? Eğer Allah dilediğini hidâyet veya dalâlet üzerinde bırakıyorsa o zaman insanın suçu nedir? İmtihan olup, cennet veya cehennem ile ödüllendirilmenin veya cezalandırılmanın gerekçesi nedir? *“Allah’ın hidâyete erdirmesi ya da saptırması, insan iradesini yok saymak anlamına gelir mi?”*, *“İnsanın dalâlete düşmesi ve hidâyete ermesinde Allah’ın müdahalesi var mıdır?”* gibi soruların cevaplanması gerekmektedir.

Bu konuda zikredilen ayetleri üç grupta ele alabiliriz:

1. Hidâyet ve dalâlet tamamen Allah’ın iradesindedir.
2. Allah’ın dalâletini dilediği kimseler.
3. Allah’ın hidâyetini dilediği kimseler.

1. Hidâyet ve dalâlet tamamen Allah’ın iradesindedir.

Hidâyet ve dalâletin tamamen Allah’ın iradesinde olduğunu ve O’nun dilediğini hidâyete erdirdiğini veya dalâlete sevkettiğini ifade eden şu ayetleri zikredebiliriz:

“Allah’ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın.”¹⁴⁰

“Hâlbuki Allah dileseydi, elbette onları hidâyet üzere bir araya getirirdi.”¹⁴¹

“Sen onunla kimi dilersen sapıklığa götürür, yine onunla kimi dilersen (bunu da) doğru yola iletirsin.”¹⁴²

“Allah, kimi doğru yola iletirse, o doğru yolu bulmuş olur. Kimleri de saptırırsa, işte onlar ziyana uğrayanlardır.”¹⁴³

“Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ Nisâ, 4/88.

¹⁴¹ En’âm, 6/35.

¹⁴² A’raf, 7/155.

¹⁴³ A’râf, 7/178.

¹⁴⁴ İbrahim, 14/4.

“Allah, kime hidâyet dilerse o doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”¹⁴⁵

“Allah’ın saptırdığı kimseleri kim doğru yola iletir.”¹⁴⁶

Bu ayetlerde Allah’ın dilediği kimseleri dalâlette bırakacağı, dilediğini de hidâyete ulaştıracağından bahsedilmektedir. Bunları yalnızca kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirmek, anlamaya çalışmak bizleri yanlış sonuçlara götürebilir. Fakat Kur’an’ın bütünlüğü içerisinde baktığımız zaman Allah’ın dalâletini ve hidâyetini dilediği kimselerin rast gele kimseler olmadığı anlaşılmaktadır. Şimdi de Allah’ın dalâletini ve hidâyetini dilediği kimselerin kimler olduğundan bahseden ayetleri zikrederim.

b. Allah’ın dalâletini dilediği kimseler:

Bazı ayetlerde umumi olarak, Allah’ın istediğini hidâyete erdireceği istediğini de dalâlette bırakacağı ifade edilirken bazı ayetlerde ise bu umumi ifade tahsis edilmektedir. Allah’ın herkesi değil de bazı özellik ve sıfatlara sahip olan kimseleri dalâlete ileteceği bildirilmektedir. Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“Doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, Allah bir toplumu saptıracak değildir.”¹⁴⁷

“Allah zalimleri saptırır.”¹⁴⁸

“Allah, aşırı giden şüphecileri böyle saptırır.”¹⁴⁹

“Allah, inkârcıları böyle saptırır.”¹⁵⁰

Mezkur ayetlerde “Allah dilediğini saptırır” şeklindeki umum ifade, bu ayetlerle tahsis edilmiştir. Allah’ın saptırdığı kimselerin; zalim, küfründe ısrar eden, aşırılığa sapmış, hakikati arayıp bulmada iyi niyet sahibi olmayan¹⁵¹ kimseler olduğu belirtilmiştir. Yine ilahi hükümler kendilerine gelmeden önce, o kimselerin yaptıkları yanlışlardan dolayı dalâletle vasıflanamayacakları belirtilmiştir.¹⁵² Yani Allah’ın, bir kimseyi dalâlete sürüklemesi için ona önceden

¹⁴⁵ Kehf, 18/17.

¹⁴⁶ Rum, 30/29.

¹⁴⁷ Tevbe, 9/115.

¹⁴⁸ İbrahim, 14/27.

¹⁴⁹ Gafir, 40/34.

¹⁵⁰ Gafir, 40/74.

¹⁵¹ Komisyon, Kur’an Yolu, IV/659.

¹⁵² Yazır, a.g.e., IV/2630.

ilahi hükümlerin bildirilmesi gerekmektedir. İlahi hükümlerden haberdar olduktan sonra bunlardan yüz çeviren kimseler dalâlete iletilmektedir.

Kur'an'da dalâlete sürüklemeye ilgili fiilleri incelediğimizde üç farklı ifade tarzı ile karşılaşmaktayız. Bu fiil bazen Allah'a, bazen insana ve bazen da şeytana nispet edilmektedir. Altmışbeş ayette insanların insanları dalâlete sürüklediğinden bahsedilirken yirmidokuz ayette Allah'ın, dört ayette ise şeytanın saptırmasından bahsedilmektedir.

b. Allah'ın hidâyetini dilediği kimseler

Dalâlette olduğu gibi hidâyet konusunda da Allah'ın insanları rastgele insanları hidâyete erdirmediği, onlar arasından bazı güzel sıfatlara sahip olan kimseleri hidâyete ulaştıracağı belirtiliyor. Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“Allah, kendisine yöneleni doğru yola eriştirir.”¹⁵³

“Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir.”¹⁵⁴

“Allah o (kitapla) rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir.”¹⁵⁵

Allah (c. c.) kimleri hidâyete ulaştıracağını belirttikten sonra hidâyete ulaştırmayacağı kimseleri de şu şekilde belirtmektedir:

“Allah zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez”¹⁵⁶

“Allah fasıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.”¹⁵⁷

“Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”¹⁵⁸

“Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de Allah, saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez.”¹⁵⁹

“Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”¹⁶⁰

“Allah aşırı giden, yalancılık eden kimseyi hidâyete erdirmez.”¹⁶¹

¹⁵³ Ra'd, 13/27.

¹⁵⁴ Teğâbun, 64/11.

¹⁵⁵ Mâide, 5/16.

¹⁵⁶ Bakara, 2/258.

¹⁵⁷ Mâide, 5/108.

¹⁵⁸ Bakara, 2/264.

¹⁵⁹ Nahl, 14/37.

¹⁶⁰ Zümer, 39/3.

¹⁶¹ Gafir, 40/28.

“İman ettikten, Peygamberin hak olduğuna şahitlik ettikten ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkâr eden bir tolumu Allah nasıl doğru yola erdirtir? Allah, zalim toplumu hidâyete erdirmez.”¹⁶²

Kur'an'daki **hidâyet** kelimesi ve bundan türeyen kelimelere baktığımız zaman; “yol göstermek” anlamında 117 yerde Allah’a, 14 yerde ise insana nispet edildiğini görmekteyiz. İnsana nispet edilenlerden yedisi, insanın acziyeti için kullanılmıştır. İnsanın istediği, sevdiği ve arzu ettiği birini veya birilerini Allah’a rağmen hidâyete ulaştıramayacağından bahsetmektedir. Diğer yedisinde ise insanın da hidâyete aracı olabileceğinden bahsedilmektedir. Bir ayette ise, şeytanın kendisine tabi olanları cehennem yoluna ulaştıracağını belirtmek için kullanılmıştır. 37 ayette ise “hidâyete tabi olmak, hidâyet yolunu seçmek” anlamında kullanılmıştır.

Hidâyet noktasında da Allah, rastgele tercihte bulunmamakta; bilakis kendisine yönelen, kalben imanı tercih etmiş, bu işe hazır hale gelmiş kimseleri hidâyete ulaştırmaktadır. Bunun yanında imandan sonra küfrü tercih eden, küfründe ısrarcı olan, zalim, fasık, yalancı, yoldan çıkmış kimseleri ise hidâyete erdirmiyor. İnsan aklını kullanır, Allah’ın gönderdiği peygamberlere ve kitaplara uyar, kendini düzeltme yolunu tercih ederse bu kimse kendisini Allah’ın hidâyetini dilediği kimseler arasında bulabilir. Bu yönüyle hidâyet bir süreç değil, insanın yapmış olduğu tercihlerin bir neticesidir.

Kur'an'da kullanılan hidâyet ve dalâlet kelimelerinde çok ince detaylara rastlayabilmekteyiz. Yoldan çıkmak, dalâlete sürüklenmekle ilgili fiiller genelde insana izafe edilirken, hidâyet etmek ve doğru yol göstermek fiilleri de Allah’a nispet edilmektedir. Buradan hareketle hidâyette, daha ziyade Allah’ın fazlını ve lütfunu görürken, dalâlette ise adaletini görmekteyiz. Allah’ın isimleri arasında “hâdî” (hidâyet edici) isminin var olup, “mudîl” (saptırıcı) şeklinde bir ismin olmaması da O’nun fazlının ve rahmetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kalplerin mühürlenmesiyle ilgili hususta da buna benzer bir durumla karşılaşmaktayız. “Allah onların kalplerini mühürledi”¹⁶³, “onları (Kur'an'ı) anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler koyduk.”¹⁶⁴, “Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitmezler.”¹⁶⁵ mealindeki bazı ayetlerde onların kalplerinin mühürlenmesi direkt olarak Allah’a izafe edilmektedir. Fakat

¹⁶² Âl-i İmrân, 3/86.

¹⁶³ Bakara, 2/7.

¹⁶⁴ En’âm, 6/25.

¹⁶⁵ A2râf, 7/100.

bu mühürlemenin rastgele olmayıp kendilerinden kaynaklandığını da şu ayetlerden anlamaktayız: *“İşte onlar (Haktan) sapıp eğrildikleri zaman Allah da onların kalplerini (hidâyetten) döndürdü.”*¹⁶⁶ *“Aşırı gidenlerin kalplerini işte böylece mühürleriz.”*¹⁶⁷, *“İşte (hakkın kıymetini) bilmeyenlerin kalplerini (küfürlerindeki inatları sebebiyle) Allah böyle mühürler.”*¹⁶⁸, *“Allah, inkârlarına karşılık onların kalplerini mühürledi,”*¹⁶⁹, *“Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık.”*¹⁷⁰

Her kim hakikatin kıymetini idrak etmeyip ondan yüz çevirir ve küfre yönelirse Allah da onun kalbini küfre yönlendirir. Küfründe ısrar eder ve o yolda ilerlemeye devam ederse Allah onun kalbini tamamen hakikate karşı mühürler. Yani kalbin mühürlenmesi de bir sürecin neticesidir. *“Fakat kim (Allah yolunda) verir ve (günahlardan) sakınırsa ve o en güzel olanı tasdik ederse, artık (biz) onu, en kolay olana muvaffak kılarız. Ama kim cimrilik eder ve kendini (Allah’ın sevabına) muhtaç görmezse ve o en güzel olanı yalanlarsa, onu da en zor olana muvaffak kılarız.”*¹⁷¹ Mealindeki âyetinde de ifade edildiği gibi insan bir yolu tercih ediyor, o yolun gerekleri olan amelleri işlemeye başlıyor, Allah’ta o yolda ilerlemenin kapılarını o insan açıyor. Yoksa hiç kimseye eline bir kroki verip bu yönde ilerlemek zorundasın demiyor.

*“Eğer Rabbin dileseydi elbette bütün insanları tek bir ümmet yapardı.”*¹⁷² Ayeti de insanın hür irade sahibi olduğunun göstergesidir. Yani insanların iradelerini yok sayarak onları tek bir millet haline getirmemiştir. Yine Allah’ın sürekli peygamberler gönderip insanlardan onlara tabi olmasını istemesi, peygamberlerini de hidâyet konusunda zorlamada bulunmamaları şeklinde uyarması da insanların hür irade sahibi olduklarının delilidir. Eğer Allah, insanlara tercih hakkı tanımadan dilediğini hidâyet edecek dilediğini de saptıracak olsaydı, insanlara peygamberler gönderip onlara tabi olmalarını istemesinin bir anlamı olmazdı.

¹⁶⁶ Sâf, 61/5.

¹⁶⁷ Yunus, 10/74.

¹⁶⁸ Rûm, 30/59.

¹⁶⁹ Nisâ, 4/155.

¹⁷⁰ Mâide, 5/13.

¹⁷¹ Leyl, 92/5-10.

¹⁷² Hûd, 11/118.

F. SONUÇ

Kader konusu, geçmişte olduğu gibi bugün de İslam dünyasında en çok tartışılan bir konudur. İlk tartışmalar daha ziyade siyasi bir zeminde ortaya çıkmasına rağmen daha sonra dinî zemine kaymıştır. Kader konusu siyasete alet edilmiş dini bir kavramdır. Emevî sultanlarının zulüm üzerine devam eden uygulamalarını meşru bir temele dayandırma çabalarının sonucunda siyasallaşmış dini bir kavramdır. Bugünde kader konusunda en büyük problemlerden biri, bu kavramın hala o siyasal kimlikten kurtulamamış olmasıdır.

Yapılması gereken bu kavramı tekrar eski saf haline döndürmek olması gerekirken bazıları tarafından kökten inkârı yolu tercih edilmiştir. Zulmün referansı olarak sunulmaya çalışılan kader inancı, zulme uğrayanlar tarafından inkâr edilmiştir.

Çeşitli kader algılarının oluşmasında dini, siyasi ve kültürel nedenler olduğu gibi tek taraflı bakışlar da etkili olmuştur. Konuya sadece insan penceresinden bakanlar, *Kaderiyye* düşüncesini geliştirirken sadece İlahî pencereden bakanlar ise Cebriyye düşüncesini geliştirmişlerdir. Cebriyye, insanın itaat ve mâsiyet niteliğindeki fiillerinde herhangi bir seçim hürriyetine sahip olmadığını söylerken Kaderiyye ise insanın hür ve bağımsız iradesi ile hareket ettiğini ve fiillerini sadece gücüyle yaptığını söylemiştir.

Meseleye Allah'ın adaleti prensibi çerçevesinde yaklaşan Mutezile kader inancına karşı çıkmıştır. Onlara göre Allah adildir ve kullarına zulmetmez. Eğer insan, her hangi bir şeyi yapmak hürriyetine sahip değilse, o insanın işlediği kötü veya iyi amellerden dolayı ceza veya sevap görmesi manasız olur. Eğer Allah belirli fiilleri yapmaya zorladığı farz edilirse, O'nu bu fiillerden dolayı bir insanı cezalandırması zulüm olur. Allah'ın mutlak adaletinin gerçekleşmesi için insan hiçbir tesir altında kalmadan kendi fiilini kendisi yapmalıdır. İrade hürriyeti olmayan bir insanın sorumlu tutulması, Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz. Kötülüğü dilemek te kötülük olduğu için Allah kötülüğü de asla dilemez. O sadece iyiyi diler ve ondan sadece iyilik sadır olur.¹⁷³

¹⁷³Kazanç, Fethi Kerim, "İslam Kelamında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader anlayışı, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sayı:4, shf. 148.

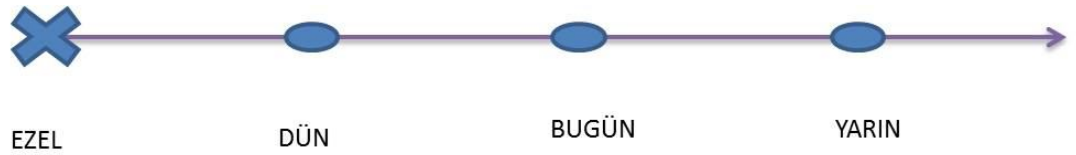
Mutezile insanın fiillerini tartışma konusu yaparken diğer varlıkların fiillerini hiç tartışmamıştır. Onların fiillerinin yaratıcısı olarak Allah'ı kabul ederlerken insanın fiilleri konusunda kabul etmemişlerdir.

Kader konusu Allah'ın ilim, irade, kudret, semî', basar gibi birçok sıfatlarıyla ilgili olmasına rağmen mesele sadece Allah'ın ilim sıfatına indirgenerek çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu şekildeki bir yaklaşım da; *"Madem benim böyle yapacağımı Allah biliyordu. O'nun katında yazılmıştı. O zaman benim günahım ne?"* gibi bir tartışmayı doğurmuştur. Adeta Allah'ın bilmesi sorun haline gelerek tartışma konusu olmuştur. Buna en büyük tepkiyi gösteren Mutezilî düşünce Allah'ın insanın fiillerini yaratmadığını, aksine insanın kendi fiillerini bizzat kendisinin yarattığı düşüncesini geliştirmiştir. Eğer Allah'ın önceden bilmesi sorunsal, o halde Allah bilmemiş olsaydı sorun olmayacak mıydı?

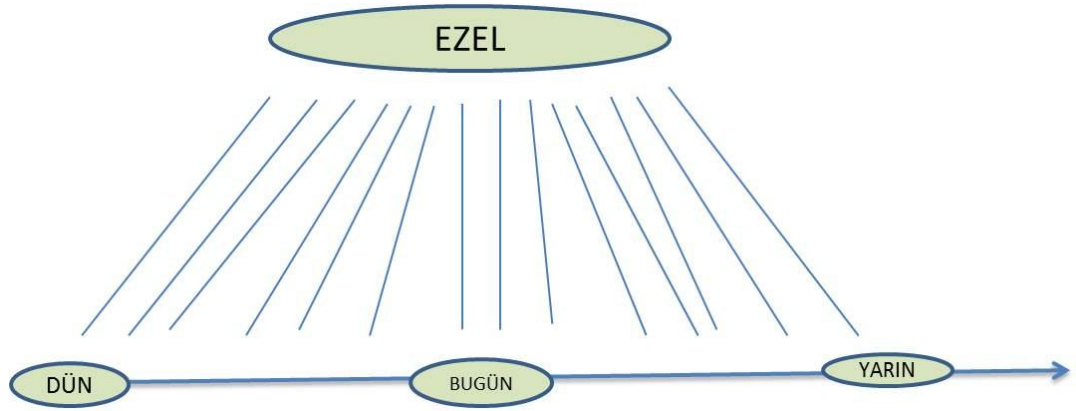
Allah'ın ilim sıfatına sınırlama getirmek diğer sıfatlarına da sınırlama getirmek demektir. Çünkü Allah'ın sıfatları arasında fark yoktur. Onun işitmesi, görmesi, iradesi gibi sıfatları sınırsız ise bilmesi de sınırsız olmalıdır. İnsanların fiillerini Allah yaratmaz demekle insanların fiillerini Allah görmez, işitmez demek arasında bir fark yoktur.

Kaderi inkâr edenler veya anlamakta sıkıntı çekenlerin en büyük çıkmazlarından birisi *"ezeliyet"* kavramına verilen anlamdan kaynaklanmaktadır. Bu kavram zamansızlığı ifade ettiği halde insanlar bunu zaman çizgisi üzerine yerleştirmişlerdir.

Şekil - A

Şekil - B

Şekilde B’de görüldüğü gibi ezel kavramı zamansızlığı ifade eden bir kavramdır. Dünü, bugünü ve yarını aynı anda görebilen bir kavramdır.¹⁷⁴ Allah için dünün, bugünün ve yarının bilgisi arasında hiçbir fark yoktur. Allah hepsini aynı anda görür, bilir ve işitir.

Fakat şekil A’da olduğu gibi “ezel” kavramı zaman çizgisi üzerinde bir yere oturtulursa o zaman mesele içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Kader konusunu çözümlemeye çalışan ilim adamları Allah’ı zamanın içine hapsederek meseleyi anlamaya çalışmışlar, zamanı yaratan Allah, yarattığı zamanın içine, onun kurallarına hapsedilmiştir. Tabiri caizse insan kendi inandığı gibi bir Allah tasavvuru oluşturmaya çalışmıştır. Allah’ın ilim, basar ve semi gibi sıfatlarını kendi sıfatları gibi algılamıştır.

Kaderi tek bir kategoride ele almamak en uygun yaklaşım tarzıdır. Kaderi, insanın iradesinin etkili olduğu ve iradesinin etkili olmadığı kader şeklinde iki kısma ayırabiliriz. İnsan hayatında onu ilgilendiren, fakat kendisinin hiçbir etkisinin olmadığı hadiseler vardır ki bunlar da kaderdir ama insanın sorumlu olmadığı kaderdir. Asıl insanı ilgilendiren kader, insanın etkisinin olduğu kısımdır. İnsanın imtihan olduğu saha da burasıdır.

¹⁷⁴ Nursî, Said, *Sözler*, 26. Söz, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2006, s.466.

Kaynaklar

- Alusî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'an'ı-l-Azîm ve's-Sebî'l-Mesânî*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1993
- Ateş, Süleyman, “Kader”, Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi, Eylül, Ekim, Kasım, Sayılar: 19, 20, 21
- Aydınlı, Osman, “İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr B. Ubeyd ve Kader Anlayışı”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çorum 2002/2
- Bağcı, H.Musa, “Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 2000, c. II, No. 4
- Bağcı, Musa, “el-Buhari'nin Kader Konusunda Mutezile ile Münakaşaları”, AÜİF, XLVI (2005), sayı 1
- Beğâvî, Muhammedü'l-Huseyn b. Mesûd el-Ferrâ, *Meâlîmu't-Tenzîl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1987
- Beydâvî, Nasruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâr-u Sâder, Beyrut 2001
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992
- Bursevî, İsmail Hakkı b.Mustafa, *Ruhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kurân*, Dârü'l-Kutübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009
- el-Cürcânî, Ali b.Muhammed b. Ali, *Kitabu't-Ta'rîfât*, Darul'l-Kutubi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1996
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Muhît*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993
- Erdem, H.Sabri, “Türk Kelamcıları İbn Kemâl (1468-1534)ve Mustafa Sabri'de (1860-1954)Kader Problemi ve Anlambilim Açısından Bir Değerlendirme” AÜİFD XLVI (2005), sayı: II
- Fîruzâbâdî, Mecidüddin Muhammed b. Yakup, *Mu'cemu'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005
- Fîruzâbâdî, Mecidüddin Muhammed b. Yakup, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîri İbni Abbâs*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008
- Gürler, Kadir, “Kader Üzerine Bir Deneme -İnsanın Kaderi” İsimli Kitap Çerçevesinde Bir Değerlendirme” , Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Kasım 2013, Sayı:X
- Hulusi, Hacı Ahmed; Derviş, Hacı Mustafa, *Ehter-ü Kebir*, İstanbul 1310 h.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Darü't-Tûnisiyyetü, Tunus 1984

- İbn Atıyye, Abdu'l-Hak b. Galib, *el- Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâr-ü İbni Hazm, Beyrut 2002
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîrü'l-Kur'ânı'l-Azîm*, Mektebetü Darü't-Türâs, Kahire Tarihsiz.
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dar-u Sadr, Beyrut, Tarihsiz
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an Açısından Fatalizm-İnkârcıların Bir Tutumu Olarak Kadercilik, Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008
- Kazanç, Fethi Kerim, "İslam Kelamında İnsan Fiilleri Bağlamında Kader anlayışı, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007)
- Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008
- Kubat, Mehmet, "Kadere Dair İki Risâle (Abdülmelik B. Mervân'ın Hasan El-Basrî'ye Gönderdiği Mektup Ve Hasan el-Basrî'nin Abdülmelik b. Mervân'a Gönderdiği (Cevabî) Mektup)", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII (2008), sayı:1
- Kurtûbî, Muhammed b.Ahmed, *el-Camî' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1987
- Mahalli, Celâleddin- Suyutî, Celaleddin, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Nurşah Yayıncılık, Mardin, Tarihsiz
- Maturîdî, Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünneti*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005
- Mehdî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'anı'l-Mecîd*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2010
- Müslüm, Ebu'l-Huseyin Müslüm el-Haccâc, *Sahih-i Müslüm*, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992
- Nesefî, Abdullah b.Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl*, Pamuk Yayınları, İstanbul, Tarihsiz
- Nursî, Said, *Sözler*, 26. Söz, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2006
- Razî, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 2005
- Semânî, Mansur b. Muhammed, *Tefsîrü's-Sem'ânî*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2010
- Şerbînî, Muhammed Ahmed el-Hatîb, *es-Sirâcu'l-münîr*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min İlmi't-Tefâsîr*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2007
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005

Tabersî, Ebu Ali el-Fadl, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997

Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader”, DİA, İstanbul 2001, c.XXIV

Yavuz, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfûz”, DİA, Ankara 2003

ez-Zemahşarî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl* , Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005.